

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ЛУГАНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА»**

Навчально-науковий інститут мистецтв

Кафедра аудіовізуального мистецтва

**Освітньо-професійна програма «Ведучий програм
телебачення» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальність 021 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво**

Шелупахіна Т. В.

**ЕСТЕТИКА
Конспект лекцій**

Полтава 2024

Шелупахіна Т. В. Естетика : конспект лекцій для вивчення освітнього компоненту для здобувачів за освітньо-професійною програмою «Ведучий програм телебачення» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальність 021 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво. Полтава, 2024. 50с.

Рецензенти:

К. С. Палій, к. ф. н., викл.

І. В. Цебрій, д. п. н., професор

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 12 від 21.06.2024р.)

Конспект лекцій укладений з метою надання допомоги здобувачам під час самостійної роботи з ОК «Естетика». Навчальні матеріали, що пропонуються посприяють знайомству здобувачів з теоретичним змістом ОК «Естетика», з його ключовими поняттями; набуті знання допоможуть у формуванні мистецьких компетенцій, необхідних для подальшої роботи за фахом

Освітньо-професійна програма «Ведучий програм телебачення» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальність 021 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво

Силабус навчальної дисципліни

Назва курсу	Естетика
Веб-сайт для курсу	http://do1.luguniv.edu.ua/
Мета й завдання курсу	<p>Мета курсу: узагальнення та систематизація художньо-естетичних знань здобутих компетенцій, що надає додаткових можливостей стосовно професійної та особистісної діяльності спеціаліста через практичну, творчо спрямовану фахову діяльність.</p> <p>Завдання курсу полягають у наступному:</p> <p>формування у здобувачів комплексу теоретичних уявлень про науку естетику, знайомство з історичними етапами становлення естетики;</p> <p>знайомство з основними естетичними категоріями;</p> <p>відпрацювання рефлексії і критичного мислення як механізмів мистецької компетентності, прийняття та оцінку творів мистецтва, вільне орієнтування в сучасному мистецькому просторі;</p> <p>формування навичок аналізу творів мистецтва різних видів, стилів та жанрів з метою відтворення певних аспектів людського буття, ціннісних орієнтирів.</p>
Тривалість курсу	6 кредитів, 180 годин, із них 64 контактних години (лекції – 20 , практичні – 20 , роботи – 4) та 136 год. самостійної роботи.
Результати навчання	<p>Компетентності, які студенти мають здобути після завершення курсу:</p> <p>здатність генерувати нові ідеї (креативність);</p> <p>здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;</p> <p>здатність розробляти проекти та керувати ними;</p> <p>здатність проводити дослідження в галузі культури і мистецтва на належному рівні;</p> <p>здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології;</p> <p>знання історії естетики як розділу філософського знання;</p> <p>знання основних естетичних категорій;</p> <p>знання видів, жанрів, стилів мистецтва;</p> <p>врахування культурного та виховного потенціалів мистецтва під час фахової підготовки;</p> <p>ініціювання громадської підтримки та популяризації кращих надбань українського мистецтва;</p> <p>міжнародну співпрацю в цій сфері;</p> <p>знання та розуміння основ мистецької творчості, вміння використовувати елементи мистецької творчості в структурі майбутнього професійного діяльності.</p>

Тижневий розклад	2 години на тиждень
Теми	1. Естетика як наука. 2. Становлення естетичної думки в українській культурі. 3. Піднесеного і потворного. 4. Естетичні категорії трагічного і комічного. 5. Категорії естетичного. 6. Функції мистецтва в суспільстві. Функції мистецтва в суспільстві; художній образ в мистецтві. 7. Поняття виду, стилю і жанру в мистецтві. 8. Етапи розвитку мистецтва: від прамистецтва до сучасності. 9. Мистецтво на зламі XIX-XX століть: основні напрямки розвитку. 10. Мистецтво XX-XXI століть.
Орієнтація (на кого розрахований курс)	Здобувачі за освітньо-професійною програмою «Ведучий програм телебачення» першого року навчання спеціальності 021 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво
Резюме викладача	Шелупахіна Т. В., к. ф. н, доцент кафедри аудіовізуального мистецтва
Інформація для підтримання зв'язку з викладачем	e-mail: tatyana.shelupakhina@gmail.com
Попередня підготовка	Отримані кредити з дисциплін «Вступ до спеціальності», «Актуальні питання аудіовізуального мистецтва та виробництва»
Як навчається?	Форма навчання дистанційна із використанням ресурсів ZOOM, TEAMS, Освітній портал ШВЧН. Здобувачам необхідно щотижнево опрацьовувати тексти лекцій, відповідати на питання, брати участь в обговоренні дискусійних питань під час лекцій; також здобувачам необхідно виконувати практичні завдання, опрацьовувати подану літературу та додаткові матеріали. Здобувачі повинні дотримуватися правил поведінки, виконувати практичних завдань, пройти тестування, підготувати презентацію власного медіа проекту.
Навчальні матеріали	Література основна 1. Левчук Л. Західноєвропейська естетика XX століття. Київ: Либідь, 1997. 2. Левчук Л. Т., Панченко В. І., Оніщенко О. І., Кучерюк Д. Ю. Естетика: Підручник / Збірник допов. і переробл. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 520 с. 3. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : «АртЕк», 1999. 728 с. 4. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура XX століття. Київ : Знання, 2002.

	<p style="text-align: center;">Література допоміжна</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Левчук Л. Т. Українська естетика: традиції та сучасний стан. К. : МАКЛАУТ, 2011. 300 с. 2. Миропольська Є. В. Естетичні засади «філософії абсурду» в мистецьких практиках / Є. В. Миропольська // Мистецтво та культура: науковий збірник. – Львів: Видавництво Ліра-К, 2019. – 156 с. 3. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. К.: Український Центр духовної культури, 2010. – 120 с. 4. Павлов В. І., Лебедев В. О. Словник найбільш уживаних термінів з філософії релігієзнавства. – Харків : УкрДУЗТ, 2019. – 160 с. <p style="text-align: center;">Інформаційний ресурс</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Дроздовський Д. Ламаючи правила / Д. Дроздовський. URL : http://www.vsesvit-journal.com.ua/ua/2010/01/10-drozdoskiy-d-lamajuchi-pravila/ 2. Личковах В. Філософія сучасного мистецтва (Вступ до неklasичної естетики) // http://lamp.semiotics.ru/lich.htm 3. Огнева Т. К. Основні риси модернізму в українській літературі // http://novamova.org/2010/01/modernism_u/
Необхідне устаткування	Комп'ютер/ноутбук тощо
Спільні/індивідуальні види навчальної діяльності	Курс передбачає як спільні (участь в обговоренні дискусійних питань під час лекції, захистів рефератів), так й індивідуальні (опрацювання конспектів лекцій, виконання завдань до практичних занять, медіа проекту) види навчальної діяльності.
Оцінювання (онлайн / очно)	Поточний і підсумковий контроль знань і умінь здобувачів з дисципліни здійснюється системою організації навчального процесу. Успішність здобувачів із засвоєння дисципліни оцінюється за шкалою, де позитивна оцінка («зараховано») починається від 50 балів. Форма семестрового оцінювання – залік.
Критерії оцінювання (окремо для кожного)	Успішність здобувачів із дисципліни складається з успішності з навчальної роботи (під час самостійної роботи), для оцінювання якої призначається 70 %, і результатів контрольних завдань (під час лекційних занять), для оцінювання яких призначається 30 %.

виду діяльності)	
Чат / сесії	
Форум / теми для обговорень і тривалість	Теоретичні та практичні питання, проблеми, позначені як дискусійні а також ті розумінні, будуть обговорюватися під час занять або за допомогою сервісу «Форум» порталу ЛНУ імені Тараса Шевченка.
Забезпечення виконання принципів академічної доброчесності	Курс розроблено Шелупахіною Т. В., к. філос. н., доцентом кафедри аудіовізуальних досліджень питань філософії, культурології, етики, естетики та мистецтвознавства в галузі історії та теорії художньої культури, мистецької педагогіки, художнього гуманітарного знання 20-21 століть.
Feedback курсу	Анкетування після завершення вивчення курсу з метою його поліпшення.

ВИМОГИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО АТЕСТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ

Атестація здобувачів з ОК «Естетика» відбувається через систему завдань, спрямованих на якісне засвоєння навчального матеріалу, перевірку знань і практичних умінь, аналіз самостійної роботи. Формами контролю знань та вмінь студентів, що використовуються у даному ОК є поточний контроль (виконання потяжневих завдань) та підсумковий контроль (виконання модульних контрольних робіт). Оцінка знань та вмінь студентів здійснюється **за принципом накопичення балів** за виконання завдань. Сума накопичених балів відповідає рівню засвоєння

знань та вмінь здобувачів і отримує відображення у підсумковій сумі балів. Загальна кількість балів, що накопичуються студентами упродовж семестру – 100. Зазначена сума містить у собі:

- Виконання потижневих завдань – 1-8 балів (за кожне)
- Модульна контрольна робота – 1-10 балів

**Критерії оцінювання
за шкалою ECTS та у відповідності до національної системи
оцінювання в Україні**

Національна шкала	Відсоток	Шкала ECTS
Відмінно	90-100%	A – відмінно – відмінне виконання роботи з незначною кількістю помилок
Добре	83-89%	B – дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками
Добре	75-82%	C – добре – загалом правильна робота з кількома грубими помилками
Задовільно	63-74%	D - задовільно – посередньо, зі значною кількістю недоліків
Задовільно	50-62%	E достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії оцінки
Незадовільно	21-49%	FX - незадовільно – для одержання кредиту потрібне деяке опрацювання
Незадовільно	0-20%	F незадовільно – здобувач вищої освіти має відвідати факультативні заняття для повторного оцінювання освітнього компоненту

Передмова

Освітній компонент «Естетика» є дисципліною за вибором, що пропонується здобувачам за освітньо-професійною програмою «Ведучий програм телебачення» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальність 021 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво.

Зміст курсу зумовлений об'єктивними процесами становлення науки естетики як розділу філософського знання; історичною динамікою науки естетики (класична – пост-класична – некласична); існуючими науковими підходами до аналізу естетичного процесу, становлення естетичного та його проявів у житті та в мистецтві; під час розробки змісту автором враховано розширення проблемного поля естетики, обумовлене активною взаємодією мистецтва з іншими формами культурного життя людини ХХ-ХХІ століть, утворення на цій основі нових видів творчості.

У змісті курсу робиться наголос на органічній єдності загальнолюдських та національних цінностей, проводиться ідея щодо взаємодії історичних, культурних і мистецьких сутностей, акцентуються естетичні аспекти художньої діяльності. Особлива увага приділяється питанням становлення української естетики в структурі європейського гуманітарного знання, підкреслюються наукові здобутки українських діячів культури і мистецтва.

До складу конспекту лекцій увійшли наступні розділи: силабус ОК «Естетика» із зазначенням мети і завдання курсу, програмними результатами навчання, тематичним плануванням, літературою, переліком видів навчальної діяльності, інформацією для підтримки зв'язку з викладачем; вимоги та методичні рекомендації щодо атестації; передмова, змістовні модулі з планами лекцій, ключовими поняттями, текстами лекцій, питаннями самоперевірки, перелік рекомендованої літератури.

РОЗДІЛ I (модуль А). ФОРМУВАННЯ НАУКИ ЕСТЕТИКИ В ІСТОРІЇ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Лекція 1. Естетика як наука.

Зміст.

1. Предмет естетики.
2. Історичні етапи розвитку естетики:
 - 2.2.1. Естетика античності та західного християнського Середньовіччя;
 - 2.2.2. Естетика ХУІІ-ХІХ століть як самостійна наука
 - 2.2.3. Естетика ХХ-ХХІ століть

Ключові слова: естетика, естетичне, прекрасне, мистецтво, творчість..

1. Термін естетика походить від грецького *aisthetikos*, чуттєвий, здатний відчувати. Традиційно естетику визначають як науку про загальні закони чуттєвого пізнання дійсності, про закономірності розвитку мистецтва та роль мистецтва в житті людини і суспільства.

Предметом естетики є два феномена: перший - це **естетичне** як вияв чуттєвого (безкорисливого, тобто ціннісного) становлення людини до предметів і явищ оточуючого світу, до інших людей; другий – це художня діяльність людини, що історично набула найбільш досконалого втілення в мистецтві. Відтак предмет естетики можна розглянути в подвійному вимірі: (а). - естетика є наукою про історичний розвиток чуттєвої культури людства, засобів та форм пізнання та оцінювання різноманітних явищ за допомогою почуттів; (б). - естетика функціонує як теорія мистецтва, наука про закономірності та форми художньої творчості. Обидві складові тісно пов'язані між собою, проте є відносно самостійними.

Предмет естетики є історично рухомим та мінливим; на кожному історичному етапі розвитку культури виявляється неповнота вже сформованих естетичних ідей, понять стосовно реального стану мистецької практики. Ці суперечності між теорією естетичного та мистецькою практикою слугують поштовхом для розширення предмету естетики, збагачення

змісту естетичних понять.

2.2.1. Естетична проблематика в тій чи іншій формі порушувалась упродовж усієї тривалої історії людства, починаючи від найдавніших періодів її розвитку. У часи давніх цивілізацій (Єгипет, Індія, Китай та ін.) питання краси, гармонії, міри, симетрії та пропорції поставали як важливі в контексті давньої космології, на тлі спроб описати виникнення Порядку із Хаосу. Розгляд цих питань був значною мірою міфологізованим і підпорядковувався тим чи іншим ідейним настановам доби. Тим не менш вивчення сутності краси, гармонії, міри, симетрії та пропорції в добу давніх цивілізацій стало першим кроком на шляху теоретичного оформлення естетичних уявлень давніх людей.

Починаючи з У-го століття до н.е. головними для античної філософії постали антропологічні питання. У зв'язку із цим виникла потреба переосмислити давні естетичні уявлення та створити нові на іншій теоретичній основі. Особливе місце тут належить розробці давньогрецьким філософом Сократом (470—399 р. до н.е.) ідеї прекрасного

Прекрасним, на думку Сократа є те, що корисно і що має сенс по відношенню до людини, до її практичного життя. Тим самим Сократ заклав основи підходу до прекрасного як до утилітарного, корисного. Але що слід вважати прекрасним у людині? Прекрасною в людині є гармонія духовних і фізичних сил. Зв'язок між корисним і прекрасним в людині Сократ назвав калокагатією, «прекрасно-добрим». Сутність цього поняття розкривається через акцентування добра як складової людської краси в її духовному вимірі.

У філософській спадщині Платона (427—347 р. до н.е.) більш детально досліджені питання прекрасного, розглянуті мистецькі питання. Мислитель визначив прекрасне як вічну ідею, що показує людині шлях до морального вдосконалення. Мистецтво розглянуто Платоном як людське вміння, здатність до виробництва суспільно-корисних речей. Загальним зразком для мистецької діяльності є Космос, найбільш досконалий художній твір. У мистецтві майстер може продемонструвати досконали роботу. Але за будь-яких умов твір мистецтва буде лише більш-менш вдало віддзеркалювати Космічну красу.

У філософській спадщині Аристотеля (384—322 р. до н. е.) важливе місце посідає твір «Поетика»; цей твір містить основний масив текстів з питань естетики. У «Поетиці» проаналізовані питання прекрасного, мимезису (наслідування), катарсису; отримали розробку естетичні категорії піднесеного, трагічного, комічного; уточнене поняття мистецтва; здійснений розподіл видів мистецтва за ознаками роду та виду. Вічним взірцем прекрасного, носієм гармонії, порядку, досконалості, на думку Аристотеля, є Космос. Звідси сам Космос постає в творах Аристотеля як прекрасне художнє творіння.

Філософською та богословською основою західного середньовічного християнства до XIII століття було вчення Аврелія Августина (354-430 рр.).

В естетичному спадку Августина важливою є розробка питань творчості. Метою творчості, згідно Августина, є краса і благо. Сутність творчості мислитель убачав у наданні форми матерії, відповідно до законів мистецтва і краси. Слід також указати на ті поняття, що їх використовував Августин для аналізу питань творчості. Це поняття образу (*imago*), похідне від ідеї творіння людини «по образу і подоби» Бога; образ пов'язаний з архетипом; архетип – джерело образу, між ними існує генетичний зв'язок. Образ відрізняється від знаку наявністю генетичного зв'язку із архетипом. Знак відмічений довільним змістом, який не обов'язково походить від архетипу; образ бере початок від архетипу, тобто має Божественне (істинне) походження. Архетип може механічно відбитися в образі (дзеркало), а може свідомо створити свій образ. Архетип не завжди настільки могутній, щоб втілитися в образі. Саме для цього і потрібен посередник, людина, котра в своїй творчій діяльності створює образи (від сліду каблучки до художнього твору).

2.2.2. Історія естетики як самостійної науки бере свій початок у XVIII столітті, від виходу друком двотомної праці О. Баумгартена «Естетика» (1735р.). Значну роль у подальшому розвитку науки естетики відіграла німецька класична філософія. Безпосередній розробці естетичної проблематики приділили багато уваги німецькі філософи І. Кант, Й. Г. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель.

І. Кант (1724—1804 р.) був переконаний, що тільки

людина може бути ідеалом краси, тільки людство може бути ідеалом досконалості. Поняття досконалості використовується Кантом як важлива ознака прекрасного, довершеного. Класичним стало визначення Кантом прекрасного як «ціле-відповідного без цілі». У даному визначенні підкреслена неутилітарна природа краси; вказано на творчу, ігрову природу мистецтва

Найбільш детально естетична проблематика розглянута Г. Гегелем (1770—1831 р.), у роботі «Лекції з естетики». Науковець визначив предмет науки естетики як «царину прекрасного», «сферу мистецтва, або художню творчість». Зв'язок естетики виключно з «цариною прекрасного» звужувало естетичну проблематику, втім естетичні проблеми людського життя в концепції Г. Гегеля залишалися поза увагою. Отже, новочасна доба, а саме період ХУІІІ – ХІХ століть був періодом, коли естетика із розділу філософського знання перетворилась на самостійну науку із власним предметом, завданнями, категоріальним апаратом, колом специфічних питань, що потребують опрацювання.

2.2.3. У ХХ столітті естетична проблематика розвивалась як у спеціальних дослідженнях, так і в контексті суміжних наук. Серед суміжних наук слід указати філософію, культурологію, психологію, соціологію, лінгвістику, мистецтвознавство. Найбільш впливовими напрямками розвитку естетичної думки у першій половині ХХ століття були феноменологічна естетика, психоаналітична естетика, вчення екзистенціалізму, структуралістська естетика. Науковий доробок цих течій зберігав своє значення впродовж ХХ століття; деякі теоретичні настанови були запозичені й розвинені подальшими естетичними дослідженнями.

Естетика у другій половині ХХ століття та у ХХІ столітті активно трансформувалась разом із трансформацією самого мистецтва, разом із творчою еволюцією митців. Теоретики постмодернізму Ж. Бодріяр (1929-2007рр.), Ж. Дерріда (1930-2004рр.), Ж. Делез (1925-1995рр.) розглянули мистецтво як суміжне стосовно інших феноменів культури. Будь-які відмінності мистецтва від інших форм культурної творчості були визнані несуттєвими. Увесь культурний Космос, будучи де-

центрованим та позбавленим будь-якої ієрархії цінностей розглядався з точки зору ігрової взаємодії текстів, смислів, симуляцій та ін. На цьому тлі зникли як неважливі питання про сутність прекрасного, піднесеного, низького, трагічного або комічного. Таких модифікацій естетичного в постмодернізмі просто не існує. Усе залежить від підходу дослідника, від технології конструювання або де-конструювання тексту, від почуттів іронії, ностальгії, від контексту, смислової гри тощо. Усе в мистецтві постмодернізму сприяє задоволенню, але не в його вищому, духовному сенсі, а задоволенню на психофізіологічному рівні. Таким чином, еклектика, іронічна гра, принцип «переоцінки цінностей», структуралістські та пост-структуралістські стратегії, інтегровані з настановами психоаналізу в сукупності дозволили теоретикам постмодернізму посісти гранично вільну позицію щодо мистецтва. Відмовившись від категорій класичної естетики, теоретики постмодернізму ввели до наукового обігу низку нових понять: артефакт, симулякр, різьма, лабіринт, тілесність тощо.

Питання самоперевірки

1. Назвіть основні етапи розвитку науки естетики
2. Проаналізуйте уявлення щодо прекрасного в добу греко-римської античності
3. Які естетичні категорії підлягали розробці в роботі «Поетика» Аристотеля
4. В якому столітті починається розвиток естетики як самостійної науки
5. Назвіть основні поняття некласичної естетики другої половини XX-XXI століть

Лекція 2. Основні етапи становлення української естетики

Зміст

1. Українська естетика в контексті національної культури та історії:

1.1.1. Становлення естетичних уявлень в добу Київської Русі;

1.1.2. Естетика ХУІІІ-ХІХ століть: розвиток наукової проблематики

1.1.3. XIX століття в історії української естетики

2. Українська естетика XXI століття

Ключові слова: краса і добро, мистецтво, мистецтвознавство, функції мистецтва, естетичне.

1.1.1. Київська Русь була однією із найбільш культурно розвинених країн середньовічної Європи. Ще до прийняття християнства в Київській Русі існували правові і моральні норми, язичницька релігія та писемність. Подібно до мешканців інших країн, для жителів Київської Русі актуальними були питання сенсу життя, цілей людського існування, історичної долі власного народу. Ці та інші смислові життєві проблеми та засоби їх розв'язання втілювалися в міфах, у народній творчості, у звичаях та ритуалах.

Починаючи з X-XI століть роздуми над проблемами культури починають здійснюватися у контексті християнського світогляду. Тогочасні духовні здобутки Київської Русі зазнали значного впливу з боку античності; своєрідним «провідником» античних ідей для Київської Русі була Візантія. Крім того, Київська Русь підтримувала торгові та економічні зв'язки з народами європейських країн, з країнами Близького Сходу, Кавказу та Закавказзя. Ці обставини також сприяли розширенню культурного досвіду східних слов'ян.

Естетичні ідеї в Київській Русі формувались опосередковано, в контексті розробки моральних, правових та релігійних настанов. Уявлення про це дають нам писемні джерела; «Повість минулих літ», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис», що наслідують більш ранні твори, зокрема «Ізборник» 1073 року. Уже перші спроби осмислення естетичної проблематики, теоретичного оформлення естетичних ідей спиралась на принцип калокагатії, принцип поєднання краси й моральності. У подальшому на основі принципу калокагатії в українській культурі склалась традиція поклоніння герою, герою-воїну, герою-поету та герою-філософу. Під впливом цієї традиції реальні історичні особи із часом перетворювались на літературно-поетичні образи; автори найбільш впливових, визнаних історичною спільнотою художніх або філософських творів трансформувалися в народній уяві на рівень народних наставників. У різні часи цю

функцію могли виконувати Ярослав Мудрий, Петро Могила, Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко (Левчук Л. Т., 2011. С. 18-19).

1.1.2. На початку ХУІІ століть в Україні була створена низка науково-освітніх закладів, що посприяло збільшенню кількості людей, залучених до культурного розвитку. Серед цих закладів слід назвати такі: Львівський університет (1661); колегії (семінарії) у Чернігові (1700) та Харкові (1727); Києво-братська колегія, заснована у 1633 році митрополитом Петром Могилою в Києві; у 1701 році цей заклад був перетворений в Києво-Могилянську академію; визнано, що впродовж свого існування Києво-Могилянська академія була вагомим чинником розвитку освіти не тільки в Україні, а й в усьому православному регіоні (В. М. Нічик, 1997).

Розвиток естетичної проблематики у ХУІІ столітті пов'язаний з діяльністю Г. Сковороди (1722-1794). У своїх ідеях Г. Сковорода спирався на роботи Платона, Аристотеля, звертався до праць візантійських філософів; розвивав принцип калокагатії, намагався поєднати ідеї краси і добра. Підхід до питань краси у Г. Сковороди досить широкий. Він показує красу як побутове явище, як феномен природи, і, нарешті розглядає красу як божественне явище, ідеал. Міркування Г. Сковороди щодо краси, щастя й добра узагальнюються в понятті «сродної праці». Феномен «сродної праці» мислиться Г. Сковородою як основа «морального і прекрасного життя, джерело свободи, радості, задоволення, праці і насолоди». (Л. Т. Левчук, 2011. С. 35-47).

1.1.3. У ХІХ столітті українська естетика розвивалась на основі співпраці з мистецтвом та мистецтвознавством; у розробці естетичних ідей брали участь видатні українські митці, письменники, музиканти, живописці, театральні діячі. Спостереження за художньою практикою дозволили науковцям чіткіше усвідомити роль мистецтва в житті людини та суспільства, наголосити на соціальній, просвітницькій, естетичній функціях мистецтва, акцентувати виховний вплив мистецтва на особистість. Ознакою української естетики ХІХ століття було порушення важливих соціальних питань у складі естетичних теорій (праці Т. Шевченка, М. Костомарова, П.

Куліша, Л. Українки, І. Франка).

2. Українська естетика ХХІ століття відмічена своєрідністю та широтою підходів до вирішення різноманітних питань. Вивчення суто естетичних проблем поєднуються з філософськими, антропологічними, культурологічними, соціологічними, мистецтвознавчими пошуками (праці В. Мазепи, В. Малахова, Л. Левчук, М. Поповича та багатьох інших дослідників).

Українська естетика ХХІ століття значно розширила коло дослідницьких інтересів. Цьому сприяло перш за все зняття ідеологічних обмежень, збагачення методології, введення в науковий процес праць зарубіжних естетиків, вивчення мистецького досвіду різних регіонів світу. Українські науковці зробили значний внесок у вивчення історії вітчизняного та зарубіжного мистецтва; з цією метою наведено чимало фактів, проаналізовано нововиявлені документи, узагальнені творчі здобутки видатних діячів культури і мистецтва, показана діяльність творчих спілок, установ, організацій, закладів освіти минулого й сучасності.

Продовжуються дослідження в галузі класичної естетики, зокрема: підлягають аналізу питання естетичної сутності мистецтва, творчості; особливу увагу привертають питання історичної динаміки науки естетики (класична – пост-класична – некласична); відповідно, як актуальне постає завдання подальшої розробки категорії естетичне як визначальної щодо предмету сучасної науки естетики. Визнано, що саме категорія естетичного сприяє залученню до предметного поля естетики тих суперечливих феноменів, що продукуються сучасними художніми практиками і потребують вивчення із залученням методів суміжних наук (їдеться, наприклад про феномени незвичайного, дивного, шокуючого, сенсаційного, блискучого, інтенсивного, популярного, медійного тощо). Отже, в історичній перспективі українська естетика є відкритою, такою, що більш-менш синхронно реагує на зміни в художньому житті суспільства, на оновлення сфер художньої культури, на відкриття нових обріїв творчості.

Питання самоперевірки

1. *У чому полягає специфіка розробки естетичних ідей в добу Київської Русі*
2. *Назвіть писемні джерела доби Київської Русі, відмічені розробкою естетичних ідей*
3. *Проаналізуйте вплив творчості Г. Сковороди на розробку естетичних ідей*
4. *Проаналізуйте особливості української естетики XIX століття*
5. *Окресліть перспективи розвитку української естетики XXI століття*

Лекція 3. Естетичні категорії прекрасного, піднесеного і потворного

Зміст

1. Категорії прекрасного і піднесеного
2. Категорія потворного

Ключові слова: гармонія, міра, прекрасно-добре, духовність, велич, потворне.

1. Історичні витоки формування уявлень щодо краси й прекрасного сягають прадавніх часів. У давній філософії прекрасне слугувало для оцінки широкого кола явищ; поняття краси вказувало на досконалість. Наприклад, у давньоєгипетських текстах прекрасне є характеристикою богів, людей, речей. Стосовно людини цінується фізична краса.

У Давній Греції прекрасному притаманний загальний оціночний характер. Поняття краси суголосне поняттю Космосу. Згідно уявленням давніх греків, Космос позначає не тільки видимий навколоремний простір, але й порядок, лад, гармонію й міру. Космічна гармонія заснована на співіснуванні протилежностей (Геракліт).

Сократ (У ст. до н. е.) першим із давніх філософів порушив питання прекрасного як проблему людського розуму та людської моралі. Застосоване Сократом поняття калокагатії (прекрасно-доброго) вказувало на тип ідеальної людини, що поєднувала фізичну красу з моральною досконалістю. Мистецьким уособленням ідеальної людини, відміченої гармонією тілесного й духовного вважаються роботи видатних

давньогрецьких скульпторів Мирона, Фідія, Поліклета.

Платон (У-IV ст. до н. е.) розглянув прекрасне як вічну ідею, що вказує людині шлях до моральної досконалості.

Середньовічні мислителі, розмірковуючи про красу і прекрасне, спирались на ідею Божественного творіння світу з «ніщо». Отже, вони визнавали ідеальну красу оточуючого світу й людини, хоча до чуттєвої краси ставились доволі упереджено; чуттєва краса відволікала людину від пошуків та служіння істинній красі, духовній. Компонентами краси вважались форма, число (ритм), порядок, рівновага, контраст. Провідним принципом краси була єдність.

У ХУШ столітті прекрасне розглядалось як предмет естетики і головна естетична категорія. У ХІХ столітті естетика вважалась філософією прекрасного, що найбільш повно реалізується в мистецтві. Демократична естетика ХІХ століття намагалась поєднати уявлення щодо прекрасного з людським життям; прекрасним слід вважати об'єкт, в якому «життя є таким, яким воно має бути згідно нашим уявленням». У ХХ столітті здійснювались спроби щодо відкриття об'єктивних законів прекрасного на основі математичних закономірностей. Однак такі спроби виявились марними. Багатовікова історія пошуків «законів краси» свідчить, що уявлення про красу є мінливими, обумовленими соціально-історично; сприйняття прекрасного залежить також від самої людини, від її індивідуального смаку, її налаштованості на сприйняття краси.

Поняттям піднесеного позначається така модифікація естетичного, котра важко піддається опису, принаймні в наш час. Піднесене вказує на особливу взаємодію людини з оточуючим світом, внаслідок якої людина переживає складні відчуття захоплення, милування й одночасно священного страху перед об'єктом сприйняття. Історично поняття піднесеного пов'язувалось з поетичною творчістю, божественною за своїм походженням; піднесене також застосовувалось в риторичі і вказувало на стиль мовлення, високий за змістом, сповнений натхнення, але стриманий. У християнській естетиці піднесене не розглядалось як самостійна категорія; тим не менш піднесеною духовністю були наповнені всі компоненти релігійної культури, насамперед мистецтво (храмова архітектура, музика, фресковий

живопис, богослужіння).

У демократичній естетиці XIX століття духовно-релігійний зміст піднесеного був скасований; унаслідок цього одні науковці виключали піднесене зі складу естетичних категорій, інші розглядали піднесене з точки зору природної сили та величі. У наш час піднесене розглядається як велич людського духу порівняно з силами природи.

2. Категорія потворного застосовується в естетиці як опозиція прекрасному. Потворне позначає сферу незацікавленого ставлення людини до об'єкту, що супроводжується почуттям незадоволення. Естетика вивчає прояви потворного в житті і в мистецтві.

У давньогрецькій естетиці зазначено, що потворне як антипод прекрасного виявляється в усіх сферах життя (руйнування речей), в людині (хвороби, смерть), в моралі (аморальні вчинки), в державному керівництві (обман, корупція, несправедливі суди). Потворне в мистецтві не викликає співчуття, але викликає естетичне задоволення завдяки майстерному зображенню.

Християнська естетика вважала потворне в людині наслідком гріхопадіння; утім вважалось, що потворна зовнішність здатна поєднуватись з внутрішньою духовною красою. Згідно настановам естетики аскетизму ознаки потворного в людській зовнішності є символами аскетичного подвигу, християнської мужності та стійкості.

У класичній естетиці XVIII-XIX століть потворному приділялось небагато уваги. Митці романтичного напрямку пов'язували потворне з образами казкової фантастики; митці реалізму зображали потворне як соціальне зло (бідність, приниження тощо).

Більш значуще місце потворне посіло в мистецтві XX століття, в таких його напрямках як сюрреалізм, експресіонізм, театр абсурду. Зображаючи потворне представники цих напрямків намагались викликати в людях почуття соціального протесту. У масовому мистецтві XX століття потворне втілюється через підкреслену агресивність, натуральність, шляхом зображення надмірно жорстоких акцій, сцен насилля

тощо; мета цього полягає у збудженні почуттів страху, жаху, зануренні глядачів у шоківий стан. Подібне мистецтво розвиває саму сутність естетичного й межує з натуралізмом.

Питання самоперевірки

- 1. Розкрийте зміст категорії прекрасного*
- 2. Проаналізуйте еволюцію поглядів на прекрасне в історії естетики*
- 3. Розкрийте зміст категорії піднесеного*
- 4. Наведіть приклади прекрасного і піднесеного в творах мистецтва*
- 5. Розкрийте зміст категорії потворного. Наведіть приклади образів потворного в історії мистецтва*

Лекція 4. Естетичні категорії трагічного і комічного

Зміст

1. Категорія трагічного
2. Категорія комічного

Ключові слова: трагічне, трагізм, комічне, смішне, гротеск

1. Трагічне є однією з важливих категорій класичної естетики. Щодо змісту цієї категорії слід зробити таке застереження. Трагічне як естетична категорія притаманна тільки мистецтву, на відміну від прекрасного, піднесеного, комічного. Ці категорії володіють своїм предметом і в житті, і в мистецтві. Трагічне в житті не стосується мистецтва, оскільки спостереження трагічного в житті (катастрофи, загибель людей тощо) не супроводжується ніякими позитивними почуттями. Трагічне в житті є екзистенціальним досвідом і позначити його слід поняттям трагізму. Філософія розглядає трагізм як глибоку й неподоланну невідповідність між духовним та реальним життям людини.

В естетиці зміст категорії трагічного формувався на основі спостережень за розвитком одного з жанрів драматичного мистецтва, трагедії. Сутність трагічного в мистецтві полягає в зображенні раптових страждань і загибелі героя. Загибель героя в трагедії є наслідком його власних, неусвідомлених вчинків або

вини, що виникає внаслідок дії могутніх сил (доля, рок). Герой трагедії намагається боротись з цими могутніми силами, постає проти долі, але гине. Загибель героя трагедії символізує стан внутрішньої свободи людини по відношенню до могутніх сил, що перевищують людську силу. Глядачі (читачі) трагедії співчують герою, в кінці трагічного дійства переживають катарсис, почуття естетичної насолоди. У роботі Аристотеля «Поетика» уміщене найбільш відоме визначення трагедії, згідно з яким «... трагедія є наслідування дії важливої та завершеної, що володіє певним обсягом, відтворюється за допомогою мовлення, прикрашеного по-різному у різних частинах; шляхом дії, а не розповіді здійснює за допомогою співчуття і страху очищення подібних афектів». Аристотель наголосив на тому, що «душа трагедії – переказ, і тільки у другу чергу – характери». Трагедія можлива і без характерів, але неможлива трагедія без дії.

Ознакою трагічного в його естетичному значенні вважається катарсис. Катарсис це складний комплекс емоцій, в основу якого покладне переживання глядачами естетичної насолоди й моральної втіхи від перегляду трагічного дійства. Певна невизначеність та загадковість теоретичного змісту поняття катарсис упродовж віків обумовили виникнення численних дискусій серед філософів, мистецтвознавців та театральних діячів. Предметом дискусій слугували визначення сутності «трагічної втіхи», витоки трагічної свідомості, питання еволюції трагічних жанрів у мистецтві.

Класична західноєвропейська естетика ХУІІІ-ХІХ століть накопичила достатній досвід вивчення трагічного. Тим не менш теоретичне осмислення питань трагічного не набуло суттєвого розвитку. У розробці питань трагічного естетики класичної доби здебільшого наслідували, коментували та доповнювали концептуальні положення «Поетики» Аристотеля.

Розвиток гуманітарного знання в ХХ столітті, стрімке оновлення художнього життя посприяли відходу від базових засад класичної естетики. Одним із засновників некласичного підходу до аналізу трагічного був З. Фрейд. Звернувшись до трагедії Софокла «Едіп» він замінив естетичний зміст трагедії (трагічна провина героя та її спокутування через самопожертву) на психофізіологічний (вчинки Едіпа є лише реалізацією його

дитячого бажання).

У подальшому в центрі уваги естетики й філософії ХХ століття опинились питання трагізму життя. Значним поштовхом для цього слугувало стрімке поширення людського досвіду «життя в трагедії». Унаслідок важких подій, що охопили більшість країн світу, досвід «життя в трагедії» став надбанням усього людства, набув універсального значення. Відтак мислителі різних країн, представники неklasичної філософії ХХ століття намагались опрацювати цей досвід. Творча програма «виявлення трагедії Людини, а не психології індивіда» була окреслена й реалізована насамперед у жанрах філософсько-художньої прози (твори М. Гайдеггера А. Камю, Х. Ортегі-і-Гассета, М. Пруста, М. де Унамуно, К. Ясперса). У мистецьких практиках ХХ століття здійснювався наголос на трагічному розколі людини із собою, з іншими людьми, з суспільством («ад – це інші»); озвучувались мотиви безглуздості людського існування («людина – без-особистісний номер») тощо. Тим не менш щодо мистецтва ХХ-ХХІ століття в цілому можна вказати скоріше на відтворення окремих елементів трагічного, ніж на зображення трагічного в його цілісному класичному вимірі.

2. Комічне зазвичай розглядається як парна категорія трагічного. Тим не менш комічне не є антиподом або модифікацією трагічного. Спільним між цими поняттями є те, що вони беруть початок від найдавніших жанрів театрального мистецтва, трагедії та комедії. Однак, якщо феномени трагічного розглядаються лише в зв'язку з мистецтвом, то комічне поширюється і на життя, і на мистецтво. Комічне спрямоване на збудження сміху, втім не слід ототожнювати комічне та смішне. Коли сміх сприяє отриманню задоволення, допомагає зняттю психічної напруги в естетичному катарсисі можна говорити про комічне в його естетичному вимірі. Таке духовне очищення людини через сміх є однією з функцій комічного в культурі.

Інша функція комічного пов'язана із сатирою; сутність сатири полягає у висміюванні людських недоліків, зокрема невігластва, аморальних суджень, забобонів тощо. Ця функція комічного сформувалась завдяки комедії, одного з найстаріших жанрів театрального мистецтва. Витоки жанру комедії сягають часів античності, коли в комедії зображувалось життя простих

людей і висміювались недоліки буденної моралі. Християнська естетика доволі упереджено ставилась до комедії, утім комічне процвітало в «низькій», народній культурі. Пародійним сміхом були насичені різноманітні форми карнавальної дії (карнавальна хода, маски, костюми, театри ляльок тощо)

Інтерес до комічного відродився у ХУІІІ столітті в добу Просвітництва. Завдання комедії вбачалось у тому, щоб розважаючи людей, повчати їх (Мольєр).

Форми реалізації комічного в культурі різноманітні; розповсюдженими є анекдоти, афоризми, гумор, шарж, карикатура, пародія, сатира, іронія тощо. Відмінності між цими формами полягають у ступені позитивної налаштованості, у ступені висміювання та критицизму (наприклад, дружній шарж не тотожний жорсткій сатирі). Утім механізм дії комічного завжди той самий.

У ХХ-ХХІ століттях набула популярності така форма комічного як гротеск. Цю форму можна розглянути як захисну реакцію культури на руйнівні процеси в суспільстві. За своєю суттю гротеск є суперечливою формою, що долає межі комічного, хоча традиційно гротеск розглядається як модифікація комічного. Назва гротеск походить від французького *Grotesque*, дивовижний. Суть гротескного образу полягає в загостренні негативних рис характеру із одночасним нівелюванням позитивних. Як наслідок створюються дивовижні, парадоксальні образи, що викликають не стільки сміх, скільки здивування, огиду, страх. Емоційний вплив гротеску в мистецтві посилюється, коли гротескні образи, абсурдні з точки зору здорового глузду межують із реальними.

Прикладами літературного гротеску слугують казково-фантастичні образи в творчості М. Гоголя («Вій», «Страшна помста»); у мистецтві живопису прикладом гротеску слугує серія сатиричних гравюр Ф. Гойї «Капричос»; у кінематографі прикладом жорсткої сатири через застосування пародійних та гротескних образів є фільм Ч. Чапліна «Диктатор» (1940р.).

Питання самоперевірки

1. *Проаналізуйте витоки уявлено про трагічне в історії культури*

2. *Розкрийте зміст теорії трагічного, як вона склалась у роботі Аристотеля «Поетика». Поясніть значення понять «герой», «фабула», «перипетія».*
3. *Як Ви розумієте зміст поняття «трагізм життя»?*
4. *Проаналізуйте витоки комічного в історії культури*
5. *Назвіть форми реалізації комічного в мистецтві*

Лекція 5. Категорії естетичного, катарсису, смаку

Зміст

1. Категорія естетичного
2. Форми реалізації естетичного в культурі
3. Категорія катарсису
4. Категорія смаку

Ключові слова: естетичне, естетизм, гедонізм, катарсис, смак

1. Естетичне є базовою категорією естетики XX-XXI століть. За допомогою цієї категорії в сучасному теоретичному знанні визначається предмет естетики як науки, усвідомлюється системна єдність похідних естетичних категорій прекрасного, піднесеного, потворного, трагічного, комічного та ін. Теоретичне оформлення естетичного як базової категорії відбулось тільки в XX столітті, хоча само поняття естетичного активно використовувалось в класичній естетиці ХУІІІ-ХІХ століть.

У сучасній науці існує декілька визначень естетичного. Іноколи естетичне ототожнюють з естетизмом та гедонізмом.

Естетизм – це особливий тип світогляду, заснований на визнанні естетичного (художнього) досвіду вищою цінністю культури та істиною буття.

Гедонізм – переживання щастя, насолоди. Гедоністичні вчення існують з часів античності й пов'язують вищий сенс людського буття із досягненням щастя. Пізніше гедонізм стали ототожнювати з естетизмом, оскільки вважалося, що тільки через спілкування з мистецтвом людина здатна досягти щастя.

Упродовж XX століття естетики по-різному використовували поняття естетичного: як визначення предмету

естетики; як синонім естетичної свідомості; як спосіб життя суспільства майбутнього тощо. У наш час, попри наукові дискусії, теоретичний зміст категорії естетичне остаточно не визначений.

Причиною поширення категорії естетичного в науці є девальвація (знецінення) категорії прекрасного. Панування в культурі ХХ-ХХІ століть авангардних, модерністських та постмодерністських практик значно обмежило використання прекрасного як визначального щодо мистецтва. Дослідженнями доведено, що в мистецтві ХХ-ХХІ століть місце прекрасного як цінності посіли так звані «шок-цінності» або «анти-цінності». Йдеться про новизну, незвичність, інтенсивність, динамічність, масовість, розважальність як виміри мистецтва ХХ-ХХІ століть; поряд із феноменами прекрасного в сучасному мистецтві існують феномени абсурдного, потворного, жорстокого, жахливого, шокуючого та ін. Отже, естетика як теорія мистецтва має створити більш узагальнюючу за змістом категорію для визначення свого предмету. Такою категорією і є естетичне. У сучасній естетиці категорія естетичного позначає вид духовного досвіду; сутність цього досвіду полягає в особливих безкорисливих стосунках особистості з оточуючим світом; наслідком таких стосунків є переживання катарсису; зазначеному досвіду притаманний виключно духовний характер; естетичний досвід передбачає споглядання об'єкта, розташованого із-зовні. Інші естетичні категорії (прекрасне, піднесене, трагічне, комічне, низьке, потворне тощо) є модифікаціями естетичного.

2.Набільш повну реалізацію естетичне набуває в мистецтві; класична естетика визначала мистецтво як «царину прекрасного» (Г. Ф. Гегель). Мистецтво – головний, але не єдиний виразник естетичного в житті людини і суспільства. Доречно вказати на гру як на діяльність, що містить компоненти естетичного. Ігрова діяльність (в її вищому сенсі) позбавлена користі і дає учасникам відчуття духовної насолоди; безумовно, гру не слід повністю ототожнювати з естетичним; важливими складниками гри є змагання, суперництво, азарт, бажання перемоги за будь-яку ціну.

Виразником естетичного є медіа-мистецтво; ознакою

медіа-мистецтва є використання інформаційних технологій для створення арт-об'єктів з подальшим їх розташуванням у реальному просторі (музейні експозиції) або у віртуальному середовищі.

Формами реалізації естетичного є естетичний досвід, естетична свідомість, естетична культура.

Естетичний досвід – сукупність безкорисливих стосунків людини з реальністю, яким притаманна споглядальність, інтуїція, уява, ігровий зображальний та виражальний характер.

Естетична свідомість – духовний компонент естетичного досвіду. Формування естетичного досвіду пов'язано з давніми культурами, до складу яких входили колективна праця, культу й магія, раннє мистецтво, міфотворчість тощо. В основі прадавніх форм естетичного досвіду містилась слабо розвинута інтуїтивна естетична оцінка (почуття задоволення або незадоволення). Значно пізніше в цивілізаціях Давнього Сходу, в античній Греції та Римі складники естетичного досвіду підлягали осмисленню та теоретичному оформленню в поняття краси, гармонії, міри тощо. Естетична культура утворена сукупністю суспільних інституцій, видів практик, форм труда, творів мистецтва, людських стосунків та типів поведінки; естетична культура пов'язана із реалізацією естетичного досвіду, тобто його відтворенням, збереженням, поширенням та трансляцією наступним поколінням. Найбільш повній реалізації, тобто відтворенню, збереженню, поширенню і трансляції естетичний досвід підлягає в художній культурі. Тим не менш численні виміри естетичного досвіду охоплюють всю сферу людського життя і творчості.

3. У неklasичній естетиці ХХ-ХХІ століть катарсис має безпосереднє відношення до естетичного та до форм реалізації естетичного досвіду. Поняття катарсис походить від грецького «katharsis», очищення. Катарсис вказує на вищий духовний результат естетичного сприйняття. Поняття катарсису стосовно мистецтва першим використав Аристотель. У творі «Поетика» мислитель писав про специфічний вплив трагедії на глядачів; трагедію він розглянув як наслідування героїчним міфам; трагедійне видовище «за допомогою страху та співчуття» здійснює очищення «подібних афектів». Певна загадковість цього визначення спонукала до тривалих коментарів, спорів

щодо сутності катарсису. Деякі науковці класичної доби розуміли катарсис як очищення від надмірних афектів; інші вважали, що катарсис вказує на повне позбавлення від почуттів.

На початку ХХ століття З. Фрейд розглянув катарсис як один із методів психотерапії, націлений на вивільнення людини від пригнічених почуттів; німецький драматург Б. Брехт створив власну теорію драми і визначив катарсис як дію, що потрясає людські почуття і сприяє позитивним перетворенням особистості.

В естетиці ХХ-ХХІ століть катарсис визнаний загальною естетичною категорією, зроблений наголос на загальному позитивному моральному значенні катарсису.

4. Для повноцінного спілкування з мистецтвом людина має володіти певною здатністю. Це розуміли вже давні мислителі; утім теоретичне визначення цієї здатності з'явилося лише у ХУП столітті; саме тоді науковці-естетики звернули увагу на смак. Це поняття першим використав іспанський філософ ХУП століття Б. Грасіан; поняттям смак він позначив здатність людського розуму до досягнення прекрасного в мистецтві. Смак, на думку Б. Грасіана подібний розуму; якщо розум націлений на пошуки істини, то смак керується пошуками краси.

Цілісне теоретичне визначення смаку запропонував французький філософ Вольтер у своєму «Філософському словнику». Він зазначив наступне: «...смак –чуттєвість стосовно прекрасного й потворного; художній смак передує роздумам, цінує добре, не схвалює погане». Смак підлягає вихованню через спілкування з прекрасним у природі та мистецтві; викривлений смак, вважав Вольтер, є хворобою духу.

Німецький філософ І. Кант розглянув смак як людську здатність, котру неможливо описати в поняттях; тим не менш смак притаманний всім людям; смак є здатністю оцінювати предмети на основі почуттів задоволення або незадоволення, вільних від будь-якої користі.

У ХХ столітті питання смаку вивчали представники соціологічної естетики; метою наукових пошуків було вивчення масових смаків, формування смаку окремих груп населення. В естетиці ХХІ століття проблема смаку в відійшла на другий план; тим не менш проблема розвитку смаку як людської

здатності цінувати прекрасне в житті та в мистецтві, відбудовувати гармонійні стосунки з оточуючим світом зберігає своє значення в теорії естетичного виховання.

Питання самоперевірки

1. *Розкрийте зміст категорії «естетичне»*
2. *Проаналізуйте відмінності між поняттями «естетичне» та «естетизм»*
3. *Назвіть форми реалізації естетичного в культурі.*
4. *Розкрийте зміст категорії «катарсис»*
5. *Розкрийте зміст категорії «смак».*

РОЗДІЛ II (модуль Б). НАУКА ЕСТЕТИКА ЯК ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ МИСТЕЦТВА

Лекція 1. Функції мистецтва в суспільстві. Художній образ в мистецтві; зміст і форма художнього твору

Зміст.

1. Функції мистецтва
2. Художній образ в мистецтві
3. Зміст і форма художнього твору

Ключові слова: мистецтво, художній образ, художній твір, зміст і форма

1. Вивчення мистецтва є важливим завданням науки естетики. Усі прояви естетичного та його модифікацій (прекрасного, піднесеного, потворного тощо) в найбільш концентрованому, «чистому» вигляді представлені в мистецтві.

Актуальними для естетики є питання специфіки мистецтва; відмінності мистецтва від інших форм культури (науки, релігії, міфології, моралі, права). Відповіді на це питання дають змогу окреслити функції мистецтва в суспільстві.

Дослідженнями встановлена певна спорідненість мистецтва з іншими формами культури. Тим не менш жодна культурна форма не замінює мистецтва; також помилкою є ототожнення мистецтва з релігією, культом, мораллю тощо. Специфіка мистецтва визначається специфікою художньої діяльності, що опановує світ «за законами краси», тобто базується на принципах гармонії, міри; специфікою художнього

мислення є відображення реального світу в образах.

Функції мистецтва в суспільстві такі:

- пізнавальна – у мистецьких творах різних часів, різних видів і жанрів відтворюється культурне життя людей, їх соціальний досвід, досвід спілкування й творчості;
- компенсаторна - мистецтво впливає на внутрішні духовні стани людей, гармонізує стосунки особистості з оточуючим світом, протистоїть одноманітності буденного життя людини;
- комунікативна – мистецтво є універсальною образною мовою, що зрозуміла багатьом людям різних країн. Тому мистецтво в сучасному світі є потужним засобом налагодження діалогу між представниками різних культур і народів;
- гедоністична – сприйняття мистецтва викликає в людині почуття задоволення й насолоди, радості і щастя в їх вищому, духовному смислі;
- виховна – образи мистецтва слугують потужними чинниками ідентифікації; ототожнюючи себе з героєм певного твору, наслідуючи його поведінку, людина певною мірою формує себе як особистість.

2. Художній образ в мистецтві - одне із центральних понять естетичної теорії. За допомогою поняття образу в сучасній естетиці вказується на відмінності мистецтва від форм наукового пізнання, робиться наголос на специфічності художнього мислення. Образ має безпосереднє відношення до творчого процесу митця, починаючи від задуму (прообраз) й завершуючи цілісним втіленням художнього змісту в образі (образах). Образ у мистецтві слугує предметом естетичного сприйняття та естетичної оцінки з боку реципієнта.

Художній образ в мистецтві є складним феноменом. Художній образ базується на зв'язку об'єктивного (предмет зображення) із суб'єктивним (митець). Предмет зображення в творчості митця перетворюється на нову реальність, художню. В історії мистецтва чимало випадків, коли той самий предмет підлягав зображенню в різні часи, в творах різних авторів (роман «Земля», 1887р., письменник Е. Золя; кінофільм «Земля», 1930р., режисер О. Довженко).

Важливе місце в художньому образі посідає співвідношення емоційного та раціонального. Поштовхом до творчості слугує емоційне враження; утім емоції підлягають подальшій раціональній обробці в творчому процесі митця (вибір сюжету, розробка форми, композиції, вибір героїв, характеристики героїв тощо). Досягнення гармонійного поєднання в образі емоційного та раціонального компонентів є показником професійної майстерності й обдарованості митця.

У структурі художнього образу також можна виявити співвідношення типового та індивідуального; реального та умовного. Аналіз художньої образності за цими співвідношеннями здійснюється в контексті естетичних досліджень.

3.Однією з важливих естетичних ознак твору мистецтва є співвідношення форми та змісту. Формально-змістовна єдність твору є показником його художньої цінності, свідченням майстерності автора-митця. Формально-змістовна єдність передбачає таку раціональну організацію твору, коли елементи форми слугують втіленню змісту, а зміст відповідає обраним елементам форми.

У реальному житті твір мистецтва існує як цілісний феномен, результат творчої роботи митця, предмет естетичного сприйняття глядачів/слухачів. Розщеплення твору мистецтва на елементи форми та змісту здійснюється під час аналізу його (твору) будови. Такий аналіз здійснюється в наукових або навчальних цілях.

Зміст твору це життєвий матеріал, що підлягає естетичній обробці в творчому процесі митця. Проблеми, порушені автором на основі цього матеріалу складають тему та ідею твору.

Форма твору це художні засоби, прийоми втілення теми та ідеї; способи внутрішньої (драматургія) та зовнішньої (композиція) організації.

Питання самоперевірки:

- 1. Розкрийте значення мистецтва в суспільному житті людства*
- 2. Назвіть функції мистецтва в суспільстві*
- 3. Проаналізуйте зміст поняття «художній образ». Назвіть компоненти художнього образу*

4. Проаналізуйте зміст понять *форма та зміст*.
5. Наведіть приклади співвідношення *форми і змісту в творах мистецтва*.

Лекція 2. Поняття виду, стилю і жанру в мистецтві

Зміст.

1. Поняття виду мистецтва
2. Поняття жанру мистецтва
3. Поняття стилю мистецтва

Ключові слова: мистецтво, вид мистецтва, жанр, стиль, епохальний стиль

1. Слово мистецтво походить від давньогрецького «*techne*» – техніка. Вид мистецтва історично походить від техніки, тобто досконалого вміння створення тих чи інших речей із використанням певних природних матеріалів. Ще у прадавніх культурах виникли та досягли досконалості вміння обробки каменю, малюнку на площині, оздоблення побутових речей, виготовлення прикрас, зброї тощо.

У давніх цивілізаціях мистецтво існувало в умовах синкретизму, було поєднано з релігією, магією, культом. Давні греки позначали словом «*techne*» (мистецтво) будь-яку діяльність, яка виконується людиною на основі знання розумних правил і відмічена досконалістю. Отже, в розумінні давніх греків мистецтвом були скульптура, театр, красномовство, політичне керівництво, мореплавство тощо.

Розподіл мистецтва на види, утворення нових видів на основі використання різних технік та матеріалів відбувалося впродовж тривалого часу; у наші дні цей процес остаточно не завершений. До складу сучасної системи видів мистецтв входять: архітектура, скульптура, живопис, театр, музика, література, хореографічне мистецтва, аудіовізуальне мистецтво, дизайн.

На тлі активного розвитку медіа XXI століття відбувається становлення медіа-мистецтва (мистецтво «нових» медіа, медіа-арт). Це специфічний вид творчості, що використовує цифрові технології для створення реальних або віртуальних арт-об'єктів. До складу медіа-мистецтва в наш час входять цифрове мистецтво, комп'ютерна графіка, комп'ютерна

анімація, віртуальне мистецтво, мережеве мистецтво, інтерактивне мистецтво, комп'ютерна робототехніка.

2. Жанр – внутрішній поділ виду мистецтва за тематичними або функціональними ознаками.

За ігровому кіно за тематичними ознаками існують наступні жанри: мелодрама, комедія, пригодницьке кіно, детектив, фільм жахів, бойовик тощо.

За функціональними ознаками в аудіовізуальному мистецтві існують наступні жанри: хронікальне кіно, науково-популярне кіно, документальне кіно, анімація, ігрове кіно.

3. Стиль в мистецтві об'єднує кілька видів мистецтв на основі загальної естетичної програми.

Стилі виникають в мистецтві, починаючи з ХУП століття. Естетична програма стилю є важливим чинником поєднання видів; естетична програма стилю є філософським обґрунтуванням мистецької творчості (цілі, завдання, шляхи розвитку); програма стилю відмежовує «нове» мистецтво від застарілих форм творчості як недосконалих; програма висуває певний ідеал мистецтва. Із програмою стилю у вигляді маніфесту виступають молоді митці, прибічники «нового» мистецтва (маніфести митців авангардних напрямків на початку ХХ століття).

В історії європейського мистецтва Нового та Новітнього часів можна вказати на такі стилі: бароко (ХУП століття), класицизм (ХУІІІ – початок ХІХ століть), романтизм (кінець ХУІІІ – перша половина ХІХ століть). Указані стилі називають епохальними; бароко, класицизм і романтизм поєднали своєю програмою чимало різних видів мистецтв та поширились на художню культуру більшості європейських країн.

У подальшому виникали нові стилі мистецтва, але вони не набували епохального значення. Наприклад, імпресіонізм та пост-імпресіонізм в музиці, живописі та і літературі (кінець ХІХ – початок ХХ століть); модерн в архітектурі та побуті (початок ХХ століття). Стильовий процес ХХ століття визначається через зміну стилів авангард – модернізм – пост-модернізм.

Поняття стилю в естетиці застосовується також для характеристики індивідуальної манери митця, для позначення того чи іншого періоду його творчості (ранній, пізній тощо).

Питання самоперевірки

- 1. Проаналізуйте історію виникнення видів мистецтва. Назвіть найдавніші види, що виникли в добу давніх цивілізацій.*
- 2. Які види мистецтва виникли впродовж XX-XXI століть*
- 3. Розкрийте значення поняття жанр. Назвіть жанри певного виду мистецтва (за вибором).*
- 4. Розкрийте значення поняття стиль.*
- 5. У чому полягає значення естетичної програми стилю*

Лекція 3. Етапи розвитку мистецтва: від прадавньої доби до Нового часу

Зміст.

1. Первісне мистецтво
2. Мистецтво Давніх цивілізацій
3. Мистецтво християнського Середньовіччя
4. Мистецтво Відродження
5. Мистецтво Нового часу

Ключові слова: первісне мистецтво, палеоліт, неоліт; давні цивілізації, мистецтво античної доби; середньовічне мистецтво; мистецтво Візантії; мистецтво Відродження; українська культура; мистецтво Нового часу; бароко, класицизм, романтизм; реалізм; імпресіонізм, модерн.

1.Первісне мистецтво – це мистецтво створене в прадавніх неписьменних культурах, починаючи з доби палеоліту й до того моменту, коли ці культури або розвивали писемність, або «розчинювались» в більш пізніх, писемних культурах.

Період, коли люди почали виготовляти художньо оздоблені речі остаточно не визначений. Дані археологічних досліджень 2018р. свідчать про відкриття найдавнішого малюнку первісної доби, вік якого позначений в 73 тис. років. Це набагато раніше, ніж відомі артефакти доби палеоліту віком 40-43 тис. років (малюнки на скелях, елементи прикрас та оздоблених ужиткових предметів).

Початок неоліту (20 тис. років тому) дав поштовх серйозним змінам в житті прадавніх людей (удосконалення

знарядь праці, розвиток технологій обробки матеріалів, ремісництво, збільшення обсягів знань, розвиток писемності, численні форми магії, культу тощо). Відповідно, мистецтво неолітичної доби представлено зразками кераміки, скульптури, різби, декоративного розпису, коштовних прикрас (бронзові або золоті фігурки звірів у поєднанні з рослинним орнаментом, що прикрашали одяг, зброю, кінську зброю тощо).

Найдавнішими пам'ятниками первісного мистецтва на території України є: кургани, земляні піраміди, розташовані в центральній частині та на сході України; Мизинська стоянка на Чернігівщині, на якій було знайдено зразки образотворчого мистецтва наших далеких предків.

Вершиною неолітичного періоду вважається трипільська культура (від назви с. Трипілья на Київщині).

2. У добу 5-4 тисячоліття до н. е. відбувся більш глибокий економічний та суспільно-політичний розподіл суспільства. На цьому тлі Близькому Сході виникли рабовласницькі держави, що отримали назву давніх цивілізацій. По типу державного устрою то були деспотії, оскільки вся повнота влади в них належала деспоту-царю або фараону.

Мистецтво давніх цивілізацій дійшло до нас у вигляді монументальних архітектурних споруд (давньоєгипетські піраміди й храмових ансамблі); окремих фрагментів скульптури й архітектури, зразків кераміки, дрібної пластики, окремих артефактів, знайдених під час археологічних розкопок.

Серед давніх цивілізацій особливе місце належить греко-римській або античній цивілізації. Поняття античний походить від латинського «antiquitas», давній. Поняттями антична культура, античне мистецтво позначають культуру і мистецтво Давньої Греції і Давнього Риму. За типом державного устрою, формами правління, способом суспільного життя антична цивілізація відрізняється від східних деспотій. Загальна хронологія розвитку античної цивілізації наступна: рання античність УШ-ІУ ст. до н.е., розквіт грецьких полісів, виникнення Римської держави; класична античність ІУ ст. до н.е. – І ст. н.е.; пізня античність І ст. – ІУ ст., занепад і загибель Римської імперії, початок Середньовіччя.

Розквіт давньогрецького мистецтва припадає на період

високої класики (У століття до н.е.); у цей період відбувся розподіл мистецтва за видами (архітектура, скульптура, театр, література й поезія, музика, хореографічне мистецтво); створені всевітньо відомі класичні зразки архітектурних споруд (ансамбль Акрополя); твори скульптури (роботи Мирона, Фідія); написані класичні давньогрецькі трагедії («Едіп» Софокла), комедії («Птахи», Аристофана).

У добу римської античності значна увага приділялась мистецтву архітектури (тріумфальна арка Тита, що проставляла перемоги імператора, 81р. н.е.; Пантеон, величний храм богів, уособлення ідеї могутності і влади, 120 р. н.е.; у великих містах будувались форуми, амфітеатри, терми); на основі вже існуючих традицій розвивалось мистецтво скульптури, літератури й поезії; суто давньоримським внеском у світове мистецтво є жанр скульптурного портрету (скульптурні портрети римських імператорів Тиберія, Калігули, Нерона, Адріана, Каракалі).

3. Нова історична епоха, європейське Середньовіччя почалась разом із остаточною руйнацією Римської імперії (У ст. н.е.). Середньовічна культура з самого початку пов'язувала традиції Заходу і Сходу, у ній знайшли місце і східні містичні культури, і давні легенди, і релігійна поезія Ізраїлю, і філософські учення римських авторів. Разом з тим християнська церква, яка набирала силу, особливо її чернече крило, відкидали мистецтво античного світу. Так на межі двох епох, у боротьбі ідеологій народжувалась християнська культура, виникала храмова архітектура, церковна музика, церковна література, твори християнського живопису і скульптури.

Перехідним етапом від античного мистецтва до мистецтва Середньовіччя можна вважати мистецтво Візантії, яке вбирало в себе традиції античності і в той же час видозмінювало їх під впливом християнської релігії і східних культур. До видатних досягнень візантійського мистецтва відноситься собор св. Софії у Константинополі (532 – 537 рр.). Внутрішнє убранство й будова ранньосередньовічних храмів пов'язані з символізацією релігійної ідеї. Так, внутрішній інтер'єр храму св. Софії (мозаїки, багато прикрашений самоцвітами олтар, гра світла й кольорові вітражі) повинен був асоціюватися у сприйнятті віруючих з образом небесного Єрусалима.

Звертаючись до світського мистецтва середньовічної доби слід вказати на його жанри, лицарський роман, поезія, лірична пісня. Особливий пласт середньовічного світського мистецтва складає музично-поетична творчість трубадурів.

Народне мистецтво часів Середньовіччя представлене у вигляді численних жанрів так званої карнавальної або сміхової культури. Об'єм і значення цієї культури були величезні; вплив її форм та жанрів на подальший розвиток мистецтва незаперечний. Святування карнавального типу на площах, сміхові (пародійні) обряди й культи, блазні різного роду, театральні вистави на площах міст (літургійні драми, мораліте, фарси, містерії), пародійна література – усі ці мистецькі форми мали своєрідний стиль і протистояли за змістом і тоном офіційному (церковному) мистецтву Середньовіччя.

4. Для розвинутих країн Європи епоха Відродження (XIV – XVI століття) була часом зародження капіталістичних відносин, формування абсолютних монархій і перших буржуазних республік. Це був час, коли вперше намітилась криза релігійної свідомості й виникли нові уявлення про велич і гармонію світу, про красу людини. Особливо варто підкреслити, що Відродження було не просто реставрацією античності, але серйозним світоглядним поворотом в оцінці світу й людини. Філософію Відродження відрізняє яскраво виражена гуманістична спрямованість. У цей час були переглянуті питання про достоїнство й гідність людини; здійснений наголос на цінності земної краси, земної праці. Значущість морального акценту в філософії підтверджується наявністю таких творів, як «Про перевагу й вищість людини» (Фаціо), «Про достоїнство» (Манетті), «Про істинне й хибне благо» (Лоренцо Валла).

Мистецтво доби Відродження відмічене злетом майстерності, аналог якого можна знайти в античній класиці. Утім види мистецтв у ті часи розвивались нерівномірно; у різних країнах; з певних причин домінував той чи інший вид мистецтва; розмаїття видів обумовило становлення нових жанрів (в музиці – опера, мадригал; в образотворчому мистецтві – портрет; в літературі – сонет, новела). Реалістична природа тогочасного мистецтва поступово переборювала релігійний канон, мистецтво починало використовувати традиції світського й народного

мистецтва.

У мистецтві Італійського Відродження найбільших висот досягли живопис, скульптура, архітектура, музика, література; у мистецтві країн Північного Відродження, зокрема в Нідерландах відмічені здобутки поліфонічної музики, образотворчого мистецтва; в мистецтві Німеччини слід звернути увагу на живопис, гравюру й графіку.

До найбільш пізніх процесів Відродження відносяться культури Іспанії й Англії періоду XVI – XVII століть. Іспанський театр відомий завдяки творчості драматурга Лопе де Вега (героїчна драма «Фуенте Овехуна», комедія «Собака на сні»); англійський театр посів провідне місце в культурі Відродження завдяки творчості В. Шекспіра (трагедії «Гамлет», «Король Лір»; історичні хроніки; комедія «Дванадцята ніч»).

Традиції європейського Відродження знайшли продовження також і в українській культурі. Нові ідеї поширювались на українських землях завдяки українським інтелектуалам, що здобували освіту в європейських університетах. (XVI-XVII століття). Їх творча праця була відмічена новим, «ренесансним» розумінням людини, стійким інтересом до природничих наук, пропагуванням ідей справедливості й толерантності. Головними центрами культурного та наукового життя тих часів були міста Львів, Острог, Київ, Перемишль, Замостя. Саме тут зароджувався й міцнів український гуманістичний рух, тут творили представники європейської ренесансної культури, з'являлися наукові осередки, культурно-освітні центри зі школами, друкарнями, об'єднаннями учених.

Утім поширення нових ідей на теренах тогочасної України мало свої особливості. Насамперед ці особливості пов'язані з відсутністю власної держави, посиленням національного та релігійного гноблення, з формуванням і розвитком особливої верстви українського населення, козацтвом.

Вплив мистецьких традицій Відродження в Україні позначився в міській архітектурі, як церковній, так і світській; в літературі і поезії; в зразках іконопису й розписах; в героїчних думках і народних піснях.

5.Говорячи про мистецтво Нового часу слід звернути увагу на домінування не стільки того чи іншого виду, скільки

стилю мистецтва. У ХУП столітті то були стилі бароко, маньєризм, класицизм. Бароко і класицизм вважаються «великими» епохальними стилями; їх поширення та домінування в мистецтві європейських країн було незаперечним.

Бароко в ХУП столітті увібрало в себе різні ідеологічні відтінки; розрізняють аристократичне й католицьке, буржуазне й протестантське бароко; цей стиль відображав також і демократичні умонастрої, існувало народне, козацьке бароко. Стиль бароко охоплював літературу, живопис, архітектуру і музику.

ХУІІІ століття в мистецтві відмічене домінуванням стилю класицизму. Батьківщиною класицизму була Франція; На становлення естетичної програми цього стилю вплинула філософія раціоналізму й ідеологія Просвітництва, впливового соціально-політичного руху ХУІІІ століття. Класицистичний стиль вирізняється серед інших течій тим, що в його основу покладені доволі сурові правила, вимоги щодо творчості. Згідно програмі стилю завдання мистецтва убачалось у творенні прекрасного; класицистична естетика спонукала до наслідування традицій античного мистецтва саме тому, що античне мистецтво є зразком вічно прекрасного в творчості. Отже, згідно настановам естетики класицизму завдання митців полягало у створенні шедеврів, максимально наближених до античних. Стиль класицизму охоплює літературу, театр, живопис, архітектуру, скульптуру, музику.

Період ХУП – ХУІІІ століть є яскравою сторінкою українського мистецтва козацько-гетьманської доби. Утвердження ідей національної самобутності позначилося на своєрідності стилю українського бароко. Період розквіту в українському мистецтві стилю бароко починається з другої половини ХУІІ століття. Як зазначають дослідники, «динаміка і рухливість літературного бароко виявилась у прагненні авторів до напруги, авантюри, антитези, мистецької гри, намаганні схвилювати, занепокоїти читача» (див.: Лекції з історії світової та вітчизняної культури. Львів, 2005. С. 455). Барокову літературну традицію представляли твори з релігійним забарвленням, церковні проповіді, полемічні твори (трактати, діалоги, диспути), жанр езопівської байки. Перлиною барокової української

літератури другої половини XVII століття була творчість Г. Сковороди («Басні харьковскія», поетична збірка «Сад божественних пісень»). До визначних українських архітектурних споруд у стилі бароко слід віднести Андріївську церкву та Маріїнський палац у Києві (архітектор Б. Растреллі), Троїцький собор у м. Новомосковську Дніпропетровської області, Домініканський костел (архітектори Я. де Вітт та М. Урбаник), собор Святого Юра (архітектор Б. Меретин) у Львові.

Наприкінці XVIII століття в українському мистецтві спостерігаються ознаки нового мистецького стилю, класицизму, але повноцінного вияву цей стиль набув тільки в наступному столітті. Із падінням Гетьманщини розквіт української культури був перерваний, руїна кінця XVIII століття негативно вплинула на всі напрями духовного життя, спричинила занепад художньої творчості. Тим не менш друга половина XVIII століття в українському мистецтві вважається «золотим віком української музики». У цей період вершин досягає творчість композиторів М. Березовського, А. Веделя і Д. Бортнянського. Завдяки творчості цих митців були опановані важливі музичні жанри опери, симфонії, концерту, сонати, пісні-романсу. У свою чергу вокально-хорова музика та інструментальна музика були невідомими складовими тогочасного театру, що розвивався у жанрах шкільної драми і вертепу.

Початок XIX століття в мистецтві відмічений становленням романтичного стилю. Як загальний мистецький напрям романтизм набув поширення в Англії (романи В. Скотта, поезія Дж. Байрона), у Франції (романи В. Гюго, симфонічна музика Г. Берліоза), у Німеччині (новели Е. Гофмана, музика Ф. Шуберта), в Італії (творчість композитора і виконавця-віртуоза Н. Паганіні), у Польщі (поезія А. Міцкевича). Найяскравіше втілення романтизм отримав у музичному мистецтві, давши поштовх формуванню низки національних композиторських шкіл Угорщині (Ф. Ліст), Польщі (Ф. Шопен), Норвегії (Е. Григ), Чехії (Б. Сметана). Представником романтичного мистецтва в українському музичному мистецтві був М. Лисенко, засновник української композиторської школи, громадський діяч, педагог.

У другій половині XIX століття в мистецтві яскраво проявили себе ознаки реалістичного стилю. Реалізм заявив про

себе у прозаїчних жанрах літератури (роман, повість, новела); в театрі, в п'єсах Г. Ібсена (Норвегія). У ліричній поезії середини ХІХ століття панівним стилем залишався романтизм (поезія Г. Гейне, Г. Гервега (Німеччина), А. Теннісона, Р. Браунінга (Англія). В українській літературі становлення реалізму відбувалось через творчість Т. Шевченка, прозу І. Нечуй-Левицького, Панаса Мирного, А. Свидницького, п'єси І. Карпенка-Карого.

Для образотворчого мистецтва Франції друга половина ХІХ століття була часом виникнення імпресіонізму; французьких імпресіоністів об'єднувала незгода з офіційним мистецтвом, бажання знайти нові форми й нову художню мову. Формування імпресіонізму почалось завдяки творчості живописця Е. Мане; навколо нього об'єднались молоді художники К. Моне (який став згодом істинним главою імпресіоністичної школи), Сезанн, Ренуар, Дега. З 80-х років ХІХ століття імпресіонізм поширився на деякі інші види мистецтв (поезію П. Верлена, музику К. Дебюссі й М. Равеля (Франція); в Україні імпресіонізм позначився в прозі М. Коцюбинського, В. Стефаніка, О. Кобилянської.

Для архітектури кінця ХІХ – початку ХХ століть визначальним був стиль модерн. Після класицистичного стилю в архітектурі модерн, можливо, один з найпопулярніших архітектурних стилів за своїм цілісним підходом до планування споруди, загальною гармонією зовнішнього оздоблення і внутрішнього інтер'єра. Модерн як стиль охопив також мистецтво виготовлення меблів, тканин, кераміки, вітражів, скла й мозаїки; модерн розпізнається завдяки своїм специфічним лініями й контурам, особливій гамі світлих тонів; завдяки загальному творчому духу, що передвіщає подальший розвиток неокласичного мистецтва ХХ століття.

Прикладом самобутнього українського архітектурного модерну кінця ХІХ - початку ХХ століття є будівля Полтавського обласного краєзнавчого музею (у минулому будівля Полтавського губернського земства, відкрита у 1891р., архітектор В. Кричевський); будинок Кричевського-Лебішака, зведений у 1916р. з проектом архітектора В. Кричевського та технолога-кераміста Ю. Лебішака. Споруда призначалася для

діяльності в ній Опішнянського гончарного показового пункту Полтавського губернського земства. З 2013р. – музей мистецької родини Кричевських.

Питання самоперевірки.

1. Назвіть пам'ятники первісного мистецтва на території України
2. Наведіть приклади творів мистецтва доби греко-римської античності
3. Назвіть види і жанри мистецтва християнського Середньовіччя.
4. Наведіть приклади творів класицистичного та романтичного стилів (за вибором)
5. Назвіть будівлі в стилі українського модерну на території Полтавщини

Лекція 4. Мистецтво на зламі XIX – XX століть: основні напрямки розвитку

Зміст.

1. **Види і жанри мистецтва на зламі XIX-XX століть; виникнення нових стилів і напрямків.**
2. **Мистецтво авангарду**
3. **Українське мистецтво**

Ключові слова: види і жанри мистецтва, стилі і напрямки в мистецтві, авангард, український авангард

1. У мистецтві, що розвивалося на зламі XIX - XX століть відбувалися глибокі якісні зміни, дійсна природа й масштаби яких в наш час остаточно не вивчені. Йдеться про стрімке оновлення художньої образності, виникненні нових видів, стилів і напрямів; інновації в мистецтві великою мірою були пов'язані з якісними змінами в житті суспільства. Ознакою мистецького життя цього періоду було також співіснування стилів, жанрів, течій мистецтва минулого з новітніми течіями мистецтва авангарду.

2. Поняття «авангард» походить від французького «avantgarde», що означає «передовий загін». Поняття авангард у мистецтвознавстві вказує на сукупність усіх новаторських, революційних, бунтарських, епатажних творчих течій першої

третини минулого століття (1900-1930 pp.)

На початку ХХ століття авангардні рухи охопили практично всі види мистецтва. Художники-авангардисти у декларативній формі оголошували початок нової ери мистецтва, претендували на роль винахідників нової художньої творчості. Молоді митці дуже енергійно пропагували власні здобутки, вдавалися до публічних дискусій; виставки авангардного мистецтва (живопис, скульптура), мистецькі вечори авангардної поезії, авангардні театральні вистави супроводжувалися або палкими дискусіями, або скандалами та заборонами.

Сьогодні, аналізуючи значення мистецтва авангарду початку ХХ століття слід наголосити на такому. Авангардний рух фактично знаменував собою закінчення класичного періоду розвитку мистецтва. У той же час авангард відкривав новий період розвитку мистецтва, неklasичний. Свідчення тому є гранично експериментальний характер мистецтва авангарду, його потужний руйнівний пафос стосовно класичного мистецтва минулого.

Утім наслідки таких стремлінь були суперечливими. Відмова від кращих традицій світового мистецтва обумовила пошуки чогось «нового», штучно створеного зусиллями окремих митців-винахідників або творчих угруповань. На цьому шляху були дійсні здобутки і дійсні відкриття нових обривів творчості. Але непоодинокими були випадки, коли пошуки нового, наприклад нової художньої мови у літературі, у живопису або у музичному мистецтві приводили або до так званого «заумного» мистецтва або до абсурду. Мова, форми, прийоми окремих творів нового мистецтва часто були настільки складними, штучними, що їх не розуміли сучасники. Багато творів авангардного мистецтва просто не витримали перевірку часом і були забуті. Тому, хоча до наших часів дійшла велика кількість творів авангардного мистецтва, багато з них сьогодні викликають не стільки естетичний, скільки суто академічний (науковий) інтерес. Такі твори вивчаються як художні артефакти у контексті певної доби, у контексті творчості певного автора тощо.

Напрямок авангардного мистецтва існувало дуже багато. У першій третині 20 століття найбільш впливові авангардні течії мали такі назви: кубізм, експресіонізм, футуризм, абстрактне

мистецтво, сюрреалізм, наївне мистецтво, конструктивізм.

Тяжіння щодо подолання статичності, втілення руху обумовило звернення митців до нового на той час мистецтва кіно. Твори авангардного кіно 20-х років ХХ століття представлені стрічками Р. Віне (Німеччина); Л. Бунюеля і С. Далі (Іспанія),

Український мистецький авангард як складник європейського авангарду представлений роботами О. Архипенка (скульптура), О. Богомазова, В. Єрмилова (живопис), О. Екстер (сценографія); О. Довженка, І. Кавалеридзе, Л. Курбаса (кінематограф.).

3. В українській літературі на початку ХХ століття працювали письменники старшого й середнього покоління (І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська). У 20-ті роки ХХ століття вступили на ниву літературної праці молоді письменники й поети М. Рильський, П. Тичина, М. Бажан, М. Семенко, В. Сосюра, М. Зеров, М. Хвильовий, Ю. Яновський, П. Панч, З. Тулуб На період 20-х років припадає початок творчої діяльності класика українського кінематографу, кінодраматурга й режисера О. Довженка; розвивається новаторський театр Л. Курбаса «Березіль».

Питання самоперевірки

1. Назвіть стилі і напрямки мистецтва, що існували на зламі ХІХ-ХХ століть
2. Які види і жанри мистецтва виникли на початку ХХ століття
3. Розкрийте значення ранніх форм німого кіно. Назвіть авторів перших екранних творів початку ХХ століття
4. Проаналізуйте естетичну програму мистецтва авангарду. Яке значення відіграло мистецтво авангарду для подальшого розвитку мистецтва ХХ-ХХІ століть
5. Назвіть представників українського мистецького авангарду, наведіть приклади творів українського авангардного живопису, скульптури, літератури, кінематографу (за вибором)

Лекція 5. Мистецтво ХХ-ХХІ століть

Зміст.

1. Мистецтво модернізму. Співвідношення понять «модерн – модернізм».
2. Мистецтво пост-модернізму. Правила мистецтва пост-модернізму.
3. Основні поняття естетики пост-модернізму

Ключові слова: модерн, модернізм, пост-модерн, правила мистецтва пост-модерну; різьба, лабіринт, симулякр, твір

1. Поняття «модерн» і «модернізм» широко використовуються в естетиці і мистецтвознавстві. Зміст цих понять слід розрізняти, оскільки вони вказують на різні моменти історії мистецтва.

Поняття «модерн» означає певні напрямки творчості, які виникали на початку ХХ століття і поступово йшли на зміну напрямкам класичного мистецтва. Так, на початку ХХ століття виник архітектурний стиль модерн, тобто сучасний, новий. Згодом на основі стилю модерн склалась самобутня й витончена культура модерну (зображувальне, декоративно-прикладне, ювелірне мистецтво, інтер'єри, мода). Але якщо звернути увагу на ідейні настанови мистецтва модерну, то слід відмітити наступне. Представники цього стилю орієнтувалися у своїй творчості на класичні традиції; естетика модерну наголошувала на принциповій незалежності мистецтва від життя; отже, естетична програма модерну заклала основи майбутньої концепції елітарного мистецтва.

Поняття «модернізм» позначає інше. Модернізмом називають мистецтво 30-40 років ХХ століття, яке наслідує творчі здобутки мистецтва авангарду, але відмовляється від його бунтарських або епатажних мотивів. Мистецтво модернізму це мистецтво кубізму, експресіонізму, абстракціонізму, сюрреалізму та ін., яке у своїх кращих досягненнях стало класикою художньої культури ХХ століття. До мистецтва модернізму слід віднести живопис А. Матісса, П. Пікассо, С. Далі, музику А. Шенберга, театр абсурду Е. Іонеско, С. Беккета, літературу М. Пруста, літературні твори діячів українського футуризму-авангарду, творчість українських неокласиків та

неоромантиків 20-30-х років минулого століття.

2. Назва «пост-модерн» виникла у часи після Другої світової війни як назва нового архітектурного стилю. Ця назва набула широкої популярності і стала використовуватися у контексті новітніх досліджень культурного життя другої половини минулого століття. Сьогодні поняття «пост-модерн» використовується з подвійною метою: по-перше, для позначення сучасного, остаточно не завершеного етапу культурного розвитку, що починається від 60-х років ХХ століття; по-друге, для протиставлення сучасного етапу культурного розвитку, відміченого численними новаціями етапу ХУП-ХУІІІ століть, який отримав назву «модерн»; у цьому сенсі поряд із назвою пост-модерн використовується поняття пост-сучасність. Пост-модерн є суперечливим явищем, оскільки наслідує окремі елементи культури модерну й одночасно відмовляється від ідеалів минулого або переосмислює їх.

У 70-ті роки минулого століття поняття «пост-модернізм» набуло особливої популярності й увійшло до складу теорії мистецтва, естетики, культурології, соціології. Провідними теоретиками пост-модернізму стали науковці Франції (Р. Барт, Ж. Бодріяр, Ж. Дерріда, Ф. Ліотар, М. Фуко) та Німеччини (Ю. Габермас).

Правила мистецтва пост-модерну прості, але парадоксальні. За умов свідомої відмови від традиційних цінностей європейської культури, від основ класичного мистецтва, ідеалів прекрасного та його модифікацій, художник пост-модерну намагається розвивати принцип ігрової, іронічної ностальгії стосовно минулих часів. Правила мистецтва пост-модерну стають більш зрозумілими у порівнянні з ідейними настановами мистецтва авангарду – модернізму.

(А). Мотивом діяльності митців авангарду-модерну було тяжіння до майбутнього, до чогось принципово нового, дивовижного. Художня творчість для митців першої половини ХХ століття поставала як серйозна діяльність, що мала на меті скасування старого мистецтва та затвердження нового, інноваційного.

(Б). Мистецтву пост-модерну такі ідеї чужі; мистецтву пост-модерну притаманні настрої «втоми» від епатажу та

боротьби. Митець пост-модерніст усвідомлює безглуздість будь-яких починань, тому в творчості він прагне почасти іронічної, а почасти ностальгічної гри зі смислами Культури. Від цієї настанови походить поширений прийом підкреслено обережного перенесення елементів класичного мистецтва до нового смислового поля й утворення витончених арт-об'єктів.

Отже, відкинувши можливість утопічного перетворення життя за допомогою мистецтва, представники пост-модерну прийняли буття таким, як воно є; зробили мистецтво гранично відкритим, наповнили його фрагментами реального життєвого процесу; ці життєві фрагменти критично корегуються, образно переосмислюються в контексті новітніх арт-практик, але не перетворюється у щось нове, небачене.

У відношенні до стилів і жанрів минулого в мистецтві пост-модерну установилася принципово полі-стилістична й полі-жанрова позиція; оновлені зв'язки між видами мистецтв, з одного боку, та з новітніми технологіями, з іншого дали поштовх розвитку інноваційних видів арт-практик; наприклад, традиційні види живопису, графіки поєдналися із технічними засобами медіа; цей естетико-електронний творчий синтез заклав основу поп-арту, кінетичного мистецтва, а згодом медіа-мистецтва.

Мистецтво пост-модерну активно вступає в діалог з масовою культурою, іронічно переосмислює її естетичні настанови; найбільш популярні зразки масової мистецької продукції (сюжети, герої, образи) «трансляються» в сферу моди, музики, реклами, заповнюють віртуальний простір. Так формується єдине де-центроване художнє середовище, де колишні опозиції високого та низького, елітарного та масового втрачають сенс.

3. За роки існування в працях теоретиків пост-модернізму набули теоретичного оформлення деякі поняття, що стосуються мистецтва. Їх науковий зміст остаточно не визначений, тим не менш ці поняття увійшли в історію неklasичної естетики як наукові здобутки вчення пост-модернізму. Деякі з понять наступні:

- РІЗОМА, від французького «rhizome», специфічна форма кореня рослини, яка не має чітко вираженого центрального стебла. Різома як поняття вказує на новий тип системи, що

позбавлена центру; окремі паростки, стебла відростають та зникають, перебувають у стані постійного обміну з навколишнім середовищем; Р. активно втручається в суміжні системи й утворює з ними множину хаотичних горизонтальних ланцюжків. Отже, якщо навколишній світ є хаосом (саме так бачать його діячі пост-модернізму), то Р. це символ хаосу; в якості такого ж символу хаосу використовується поняття ЛАБІРИНТ;

- ІРОНІЯ, ПАРОДІЯ, ПРИНЦИП ГРИ, все це широко вживані прийоми мистецтва пост-модерну; іронія як гра з категоріями, фактами, жанрами, стилями, образами тощо, породжує необмежену кількість значень твору;

- СИМУЛЯКР, від латинського «simylakrum», зображення, видимість. С. це умовна річ, відбиток, що замінює реальність шляхом симуляції реальності; в естетиці пост-модерну використовується замість поняття «образ»;

- ТВІР в мистецтві пост-модерну це так званий умовний текст і умовний світ; у творі все підпорядковується правилам естетичної гри; за законами гри в постмодерних творах можуть відбуватися різноманітні події на грані реального та ірреального; гра дає можливість вільного переходу з одного часу в інший, з дійсності у світ підсвідомості тощо. Монополією на знання про цей світ у творах постмодерну не володіє ніхто, ні автор, ні герої, ні читачі; і тому ці твори можна прочитувати по-різному, даючи простір нескінченній множині інтерпретацій.

Питання самоперевірки:

- 1. Розкрийте співвідношення понять «модерн» – «модернізм»*
- 2. Назвіть представників мистецтва модернізму, проаналізуйте їх творчість (за вибором). Наскільки справедливо вважати твори представників мистецтва модернізму класикою художньої культури ХХ століття?*
- 3. Розкрийте значення поняття пост-модернізм*
- 4. Проаналізуйте правила мистецтва пост-модерну в порівнянні з ідейними настановами мистецтва авангарду*
- 5. Назвіть твори мистецтва пост-модерну (за вибором)*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко А. К. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Курс лекцій. К., 1997. 410 с.
2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляції / Пер. В. Ховхун. Київ: Вид-во Соломії Павличко, «Основи», 2004. 118с.
3. Естетика: Підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. 4. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк; За заг. ред. Л. Т. Левчук. 3-тє вид., допов. і переробл. К.: Центр учбової літератури, 2010. 520 с.
5. Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. Б. Мартиненко. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. 137с.
6. Естетика: Навчальний посібник / За редакцією Л. В. Анучиної, В. М. Пивоварова, О. В. Уманець. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. Харків: «Право», 2022. 284с.
7. Естетика: навчальний посібник для педагогів / за ред. Т. І. Андрущенко. К.: «МП Леся», 2014. 613 с.
8. Етика та естетика: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 204 с.
9. Левчук Л. Західноєвропейська естетика ХХ століття. Київ: Либідь, 1997. 219с.
10. Левчук Л. Т. Українська естетика: традиції та сучасний стан. К. : МАКЛАУТ, 2011. 382с.
11. Лекції з історії світової та вітчизняної культури : навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / За ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів: Світ, 2005. 568с.
12. Личкова В. А. Естетика українського та польського авангарду: Монографія. Київ: НАКККіМ, 2021. 288 с.
13. Мовчан В. Естетика: історія і теорія. К.: «Місіонер», 2021. 736с.
14. Попович М. В. Нарис історії культури України. К.: «АртЕк», 1998. 728 с: іл.
15. Еко Умберто. Ім'я рози. Харків: Фоліо, 2021.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС

1. Авангардні виставки в дореволюційній Україні. URL :

- <https://amnesia.in.ua/avant-garde-ukraine>
- 2.Авангард у кіно. Всеукраїнська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua>
- 3.Андерграунд. Всеукраїнська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua>
- 4.ВУФКУ. «Lost & Found». URL : <https://shop.dovzhenkocentre.org/product/vufku-lost-found/>
- 5.Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu.pdf?
- 6.Літературна енциклопедія. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/dic/show.php?w=59>
- 7.Личкова В. Філософія сучасного мистецтва (Вступ до неklasичної естетики. URL : <http://lamp.semiotics.ru/lich.htm>
- 8.Мусієнко О. Дискурс українського авангарду на шпальтах часопису «Кіно». URL : https://otherreferats.allbest.ru/culture/01123994_0.html#text
- 9.Примаченко Я. Українське кіно 1920-х років у пошуках власних тем та смислів. URL : <http://uamoderna.com/md/prymachenko-ukrainian-cinema>
- 10.Пузиркова А. Авангард і революція в українському та європейському мистецтві 1910-1930 років. URL : <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/1155>
- 11.Свербилова Т., Малютіна Н., Скорина Т. Від модерну до авангарду : жанрово-стильова палітра української драматургії першої третини ХХ століття. URL: <https://books.google.co.uk/books?id=aTJAqat5oTIC&dq=німеччин+авангардне+мистецтво>
- 12.Українська літературна енциклопедія. URL : <https://1668.slovaronline.com/search?s=авангард>
- 13.Український авангард : цикл статей про українську живописну спадщину, створений за підтримки Українського культурного Фонду. URL : <https://www.kovcheg.ua/uk/reader/ukrayinskij-avangard>
- 14.Український художній авангард. Маніфести, публіцистика, бесіди, спогади, листи: укладач Д. Горбачов. Київ : Дух і Літера, 2020. 672с.

15. Шершньова К. Сучасне українське документальне кіно. URL:
<http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1125>

16. Шершньова К. С. Жанрова класифікація українського документального кіно. URL:
<http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/oct-2012>